

ПРАВОЕКСТРЕМІСТСЬКІ ПАРТІЇ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Аналізуються основні підходи в термінології визначення правоекстремістських партій у зарубіжній та вітчизняній політичній науці, в якій відсутній єдиний підхід у традиції їх дослідження.

Ключові слова: правий екстремізм, крайньоправі партії, неофашизм, неонацизм, правоекстремістські партії, правий радикалізм, нативізм, правий популізм.

The main approaches of the extreme-right party definitions in the foreign and Ukrainian political science are analyzed.

Keywords: right-wing extremism, far-right parties, neofascism, neonazism, extreme-right parties, right radicalism, nativism, right populism.

На початку XXI століття спостерігається активізація різноманітних ультраправих партій у низці демократичних держав – Нідерландах, Австрії, Франції, Данії, Італії та інших. Події липня 2012 року у Норвегії змусили науковців повернутися до проблеми розвитку правого екстремізму в суспільстві.

Різні науковці займалися правим екстремізмом. Так, питанню правого екстремізму та його головних напрямів присвячені дослідження Х. Арендт, Р. Арона, Н. Афанасьева, Н. Боббіо, Н. Бурдерона, В. Віппермана, А. Грачова, Г. Касьянова, Е. Паїна, Р. Паньковського, Р. Райха, Л. Ренсманна та ін. Аналізом поняття правоекстремістських партій займалися чеський політолог Л. Копечек та голландський спеціаліст з радикальних рухів К. Мадде. Проблему визначення основних рис та типології крайньоправих партій розглядали італійський науковець П. Ігназі та швейцарський дослідник з порівняльної політології Х.-Дж. Бетц.

Відсутність єдиного термінологічного простору (поля) у визначенні крайньоправих партій ускладнює їх аналіз, що й зумовлює актуальність дослідження такої групи громадських об'єднань.

Мета роботи – розкрити основні підходи до визначення правоекстремістських партій.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- проаналізувати терміни у політичній науці, що використовуються для позначення правоекстремістських партій;
- здійснити огляд основних класифікацій правоекстремістських партій.

Правий екстремізм – багатоаспектне поняття. У науковій літературі не існує єдиного підходу до розуміння цього явища. Його визначають як: протилежність демократії; ідеологію в тій чи іншій формі; прогресивні ворожі сили. Американський дослідник Р. Макрідіс визначає правий екстремізм як ідеологію, що обертається навколо старих штампів: расизм, ксенофобія, націоналізм тощо [9, 10].

Ширше визначення сформулювали німецькі дослідники Х. Функе та Л. Ренсманн. Правий екстремізм – це конгломерат антидемократичних рухів, в основі яких антиєгалітаристські та антиуніверсалістські ідеології "етнічної" нерівності та ненависті, ізоляції та переслідування тобто всього, що відрізняється від стандартних норм, расизм, антисемітизм і націоналізм [5, 75].

Правий екстремізм функціонує у формі громадських організацій, суспільно-політичних рухів та гуртків. Окреме місце серед них займають правоекстремістські партії, адже порівняно з вищезгаданими утвореннями, вони є суто політичним інститутом.

У вітчизняній політологічній лексиці вживаються такі прикметники для характеристики правоекстремістських партій, як крайній, ультра, радикальний, неофашистський, а в західноєвропейській та американській – far right, ultra right, extreme right, populist, radical right та new radical right (М. Мінкенберг). Вживання всіх цих означень залежить від того, до якої школи належить той чи інший автор.

Марксистська традиція використовує термін неонацизм та неофашизм. Найпотужніше ця традиція представлена у працях дослідників Східної Європи та Східної Німеччини. Головний недолік цього підходу полягає в тому, що не всі сучасні ультраправі партії є продовженням фашистської чи нацистської традиції. Наприклад, італійська партія "Ліга Півночі".

Найбільш дискусійним відношенням є різниця між термінами extreme – radical та extreme – populist. Першу пару понять потрібно розглядати у контексті розуміння екстремізму та радикалізму. Голландський дослідник К. Мадде виділяє два підходи до розмежування екстремізму і радикалізму: німецький та американський. Чеський політолог Л. Копечек називає ці підходи європейсько-континентальним та англосаксонським [8].

Прихильники німецького (європейсько-континентального) підходу ці поняття розмежовують. Так, екстремізм характеризується відкиданням ідей ліберальної демократії, антиєгалітаристським ха-

рактором і антипарламентською орієнтацією. Радикалізм виступає проміжною ланкою між екстремізмом та поміркованістю.

У німецькій мові межу між екстремізмом та радикалізмом можна провести через вживання термінів "verfassungswidrig" (протилежний/суперечливий конституції) та "verfassungfeindlich" (ворожий конституції). Від межі залежить, чи здійснюють нагляд державні органи безпеки за політичною партією, чи ні [9, 12].

Німецький дослідник П. Фріш з питання розмежування понять екстремізм та радикалізм дотримується позиції, що останній пережив історичну трансформацію свого значення. На його думку, те що зараз характеризується як екстремістське, у минулому називали радикальним. Сучасний радикалізм асоціюється з докорінними змінами без повного чи часткового знищення демократичного ладу [9, 12].

Американський (англосаксонський) підхід ототожнює екстремізм і радикалізм. Для них радикалізм має широке значення, яке формувалось під впливом нативізму (nativism). Нативізм – це практика або політика захисту інтересів місцевого населення від іммігрантів [10, 34]. Історично нативізм увібрав у себе мілітаризм, християнський фундаменталізм, ворожість до центрального уряду, антикомунізм, ворожість до іноземців.

Вищезгадані підходи варто доповнити третім, який буде розкривати особливості розуміння понять екстремізму та радикалізму в політичній думці пострадянських держав. У цьому підході, як і в європейсько-континентальному, відбувається розмежування між цими поняттями, однак якщо європейці проводили межу через цілі діяльності політичних партій (знищення демократичного ладу та його часткової зміни), то у постсоціалістичній думці межа проходить через їх природу (ідея або дія).

Наприклад, російський політичний психолог Д. Ольшанський чітко розмежує радикалізм та екстремізм. Він визначає радикалізм (від лат. radix – корінь) як "соціально-політичні ідеї та дії, спрямовані на найкардинальнішу, рішучу ("корінну") зміну існуючих соціальних та політичних інститутів"[3, 215]. Цей термін перш за все застосовується для підкреслення розриву з загальновизнаною традицією. На відміну від екстремізму радикалізм фіксує перш за все свою увагу на змістовому боці тих або інших ідей, а вже потім розглядає методи. Радикалізм може бути суто "ідейним", а не "дієвим", на противагу екстремізму завжди "дієвий", але не у всіх випадках "ідейний". Екстремізм звертається спочатку до розгляду методів і засобів боротьби, усуваючи ідеї на другий план. Термін "радикалізм" зазвичай застосовують під час характеристики крайньоорієнтованих організацій, партій, рухів, угруповань та окремих лідерів, в ідеологічному, політичному та соціальному значенні. Екстремізм розглядають лише в контексті оцінки рівня крайнощів при застосуванні методів реалізації таких прагнень [3, 216].

Російський історик і сходознавець В.М. Пластун у праці "Діяльність екстремістських сил та організацій у державах Сходу", аналізуючи співвідношення екстремізму та радикалізму, визначає останній як схильність до реформістських тенденцій у вирішенні складних соціально-політичних та економічних проблем. Радикалізм у багатьох аспектах збігається з екстремізмом, зокрема в методах діяльності та способах вираження поглядів. Така подібність триває поки все, що відбувається, не виходить за рамки норм, закріплених у законодавчих актах [4, 11].

Існує також позиція, що радикалізм та екстремізм розмежовуються лише за суб'єктом. Пересічні громадяни називають представників екстремістських груп екстремістами, а екстремісти себе називають радикалами, адже досі не зустрічалося, щоб політична партія визнавала свою належність до правого чи лівого екстремізму [11].

Вживання у політичній літературі терміна правий популізм як синоніму правого екстремізму зумовлює актуальність додаткових пояснень вживання цих понять. Існує два підходи у розумінні зв'язків між правим екстремізмом та правим популізмом. Прихильники першого вживають правий популізм синонімом сучасних ультраправих партій (У. Бейкс, Х.-Дж. Бетц) [9, 13].

Німецькі дослідники Х. Функе та Л. Ренсманн виділяють такі риси правого популізму:

1. Використання етноцентристських, націоналістичних або ж антисемітських ідеологічних елементів (в питаннях імміграції, злочинності, внутрішньої безпеки та національної ідентичності);
2. Вміле інсценування "порушення табу", відмова від мови та форм комунікації ліберальної демократії. Натомість використовуються правоавторитарні фантазії про сильну, харизматичну особистість.
3. Антиелітарна стилізація проти "пануючого політичного класу" та заклики до створення "громадянської демократії" [5, 76].

Оскільки ці основні риси притаманні й правому екстремізму, але в більш радикалізованій формі, правий популізм можна назвати поміркованою формою правого екстремізму (Rechtsextremismus light) [5, 77].

Другий заперечує ототожнення правого екстремізму та правого популізму. Прихильники цього підходу розглядають популізм лише як стиль поведінки до якого іноді вдаються праві сили (А. Пфахл-Траугхбер) [9, 13].

Чеський дослідник М. Марес питання розмежування правих екстремістів та радикалів вирішує введенням більш широкого поняття "far" або крайні, що включає в себе ці два поняття. Політолог К. Мадде пропонує використання поняття "родина правоекстремістських партій" [8].

Нідерландський політолог Мейндерт Фаннема визначає крайні праві як анти-імміграційні партії. У цьому випадку чеський дослідник Л. Копечек наводить дві протилежні позиції. По-перше, крайньоправих не можна назвати суто анти-імміграційними партіями, адже на даний момент навіть помірковані

партії виступають за обмеження кількості іммігрантів (Християнський соціальний союз у Німеччині). По-друге, часто на крайньоправих накладаються анти-імміграційні ярлики провідними партіями, які вказують на їх зв'язок з фашизмом [8].

Варто зауважити, що вищезазначене діє лише у межах Західної Європи. Проблема полягає в тому, що у державах центральної та східної Європи крайньоправі – це не фашистські або нацистські, а антикомуністичні утворення, тобто вони мають різну природу походження.

К. Мадде виділяє три підходи до визначення основних рис правого екстремізму: кількісний, якісний та змішаний. У першому випадку всі ознаки є однопорядковими. У другому випадку серед рис виокремлюється одна визначальна (головна). Наприклад, антидемократичність. Останній підхід об'єднує два попередні, тобто він передбачає, що у різних аспектах діяльності партії існує своя визначальна риса. Наприклад, у питанні ієрархічності правому екстремізму притаманний авторитаризм, а в питанні егалітаризму – расизм.

Дослідники Ю. Фальтер та С. Шуман виокремлюють 10 рис правого екстремізму: крайній націоналізм, етноцентризм, антикомунізм, антипарламентаризм, антиплуралізм, мілітаризм, культурний песимізм, антиамериканізм, сильний лідер або виконавча гілка влади, контроль за правопорядком [9, 11].

Італійський дослідник націоналізму П. Ігназі виокремлює три риси крайньоправих партій:

- 1) крайньоправа позиція у спектрі (вісі) праві-ліві;
- 2) зв'язок з фашизмом (міфологічність та принципи);
- 3) захист цінностей, політики чи положень, що делегітимізують або відкидають демократичну систему [7, 4-5].

У сучасних умовах, на думку дослідника, ці риси мають певні суперечності, особливо це стосується другої та третьої. Суперечність з другою рисою полягає в тому, що більшість сучасних крайньоправих політичних партій заперечують зв'язок з фашизмом і нацизмом. Третя порушує питання спорідненості крайньоправих з такими поняттями, як антисистемні (Дж. Сарторі) та антиурядові (С.-В. Шелдон) партії. Австрійський політолог А. Шедлер створює окреме поняття для характеристики таких політичних об'єднань правого та лівого ґатунку – "anti-political-establishment parties" (партії, які виступають проти панівних) або антипартії. Діяльність останніх виходить за межі традиційного західноєвропейського розуміння політичної партії. Антипартії висувають на перший план суспільний аспект; порушують питання, які не входять до списку основних напрямків суперництва політичних партій; антипартії спрямовані не на загальні матеріальні, а на конкретні цінності; акцентують свою увагу на символічних діях, мітингах, рухах протесту; мають централізовану систему управління з харизматичним лідером [6, 91].

Відтак, для аналізу сучасних крайньоправих підходять перша та третя риси. Враховуючи вищезазначене, П. Ігназі виокремлює два типи крайньоправих:

1. Традиційні "старі" крайньоправі – відповідають всім трьом рисам. Автор називає їх "no-longer-relevant"(недоречні) "residual"(залишки). У сучасних країнах вони не мають представництва у парламенті. Прикладами є Націонал-демократична партія Німеччини, Німецький народний союз, Національна партія Британії.

2. Постіндустріальні "нові" крайньоправі – це ті, які відповідають лише 1 та 3 рисам. Вони активно беруть участь у політичному житті держави і представлені у парламенті. Прикладами таких нових правих є Національний Фронт Франції Ле Пена, Прогресивна партія Норвегії, Народна партія Данії та інші.

Існують також випадки, коли крайньоправі можуть перейти з одного типу в інший. Прикладом такої трансформації був Італійський соціальний рух, який у 1993 році перетворився на Національний альянс і відійшов від фашистського минулого [7, 6].

Європейський дослідник Ханс-Джордж Бетц для характеристики сучасних крайньоправих вживає термін "праві популістські партії". Він виділяє п'ять критеріїв таких партій:

- 1) вони виступають проти культурних цінностей, соціальної рівності та соціально-політичних систем сучасних західних демократій без руйнування їх основ;
- 2) вони наголошують на етнічній гомогенності у суспільстві. Корінне населення має мати більше прав ніж іноземці;
- 3) вони виступають за неоліберальну економіку, захист індивіда від корупції та свавілля державних установ, загальне благо та за впровадження антифеміністичного законодавства. Отже, вони захищають традиційні патріархальні цінності;
- 4) зазвичай такі партії очолює харизматичний лідер;
- 5) вони є централізованими та ієрархічно організованими об'єднаннями, які вдаються до популізму як методу отримання голосів, а також є конкурентноспроможними з іншими партіями [8].

Так Х.-Дж. Бетц, акцентуючи увагу на популізмі, аналіз крайньоправих зводить до аналізу їх стилю поведінки.

Отже, правий екстремізм – це багатоаспектне суспільно-політичне явище, яке проявляється у діяльності різноманітних громадських об'єднань. Особливе місце серед останніх займають крайньоправі політичні партії. У сучасній політичній науці відсутній єдиний підхід для позначення правоекстремістських партій. Це зумовлено різними традиціями у аналізі такого типу політичних партій. Так, марксистська традиція для позначення правоекстремістських партій застосовує термін "неофашистські" або "неонацистські". Американська використовує термін "право-радикальні", а європейсько-континентальна – "крайньоправі" або "праві популісти".

Використані джерела

1. Дем'яненко М. Популізм як особливий вид політичної діяльності / М. Дем'яненко // Політичний менеджмент. – 2010. – № 6. – С. 63-70.
2. Круглова Е.В. Правый экстремизм в современной Великобритании: дис.... канд. полит. наук: 23.00.01 / Круглова Евгения Вячеславовна. – Москва, 2005. – 171 с.
3. Ольшанский Д.В. Психология террора / Дмитрий Вадимович Ольшанский. – М.: Академический проект, 2002. – 320 с.
4. Пластун В.Н. Деятельность экстремистских сил и организаций в странах Востока / Владимир Никитович Пластун. – Новосибирск: Сова, 2005. – 476 с.
5. Ренсманн Л. Новый правый популизм в Европе: Сравнительный анализ политических партий и движений / Л. Ренсманн, Х. Функе // Актуальные проблемы Европы. Правый радикализм в современной Европе. – 2004. – № 2. – С. 74-98.
6. Хербут Р. Ультраправі партії / Р. Хербут // Марістеріум. – 2008. – № 31. – С. 90-95.
7. Ignazi P. The Re-emergence of the Extreme Right in Europe / Piero Ignazi // Institut für Höhere Studien. – Reihe Politikwissenschaft. – 1995. – № 21. – P. 1-15.
8. Кореček L. The Far Right in Europe / Lubomír Кореček [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=318>.
9. Mudde C. The ideology of the extreme right / Cas Mudde. – Manchester University Press, 2002. – 225 p.
10. The Oxford English Dictionary. – Oxford: Clarendon Press, 1970. – Vol. VII.: N-POY. – P. 34.
11. Wilcox L. What Is Political "Extremism"? [Электронный ресурс] / L. Wilcox. – Режим доступа: <http://www.voluntaryist.com>.